

Op weg naar zelfstandig leren

Een vergelijking van de rol van studieplanners in havo 3 en havo 4

Marije de Klein, Eline Zuidema en Swenske Koerts

Inleiding

"Mevrouw, wat moet ik doen?" "Kijk maar in de studieplanner, daar staat alles in beschreven." Zomaar een dialoog tussen een docent en een havo 4-leerling tijdens de les. Het gaat hier wel om een ideale situatie. Zo vanzelfsprekend is het namelijk niet dat de studieplanner op een dergelijke manier wordt ingezet. Dat is toch eigenaardig te noemen. Bij de invoering van de tweede fase in 1998 stond de zelfstandigheid van de leerling bovenaan het prioriteitenlijstje. Studieplanners zouden daarbij als hulpmiddel onmisbaar zijn. Zo zou de leerling zelfstandig door kunnen werken, ook als hij even geen les heeft.

Dit blijkt te mooi om waar te zijn. Veel leerlingen besteden tijdens tussenuren hun tijd liever aan belangrijkere zaken dan school en sommige denken dat ze geen huiswerk meer hebben, omdat er niets in hun agenda staat. Tot overmaat van ramp beweert neuropsycholoog Jelle Jolles ook nog eens dat leerlingen die in de tweede fase komen biologisch nog niet in staat zijn zelfstandig te plannen. Eigenlijk is het ook gek dat wij als docenten van derdeklassers verwachten dat ze na de zomervakantie ineens volleerde tweede faseleerlingen zijn en vrolijk met de studieplanner aan de slag gaan. Nog gekker wordt die verwachting als je kijkt naar de voorbereiding van de leerlingen in havo 3 en vwo 3 op de tweede fase door diezelfde docenten. Zo wordt er vaak geen studieplanner gebruikt in de derde klas, terwijl die soms wel aanwezig is. De docent geeft dan alsnog het huiswerk per les op, zoals de leerlingen dat al twee jaar lang vanuit de basisvorming gewend waren. Bovendien kunnen de studieplanners per vak verschillen of ontbreekt hij bij sommige vakken volledig. De leerling in de derde klas laat het zich dan meestal gemakkelijk aanleunen. Waarom zou hij zich inspannen als de docent al alles voor hem plant?

Signalering van het probleem en de onderzoeksvraag

Dat is nu precies het probleem waar wij tegenaan liepen op de scholen waar wij lesgeven (De Breul in Zeist, RSG Lingecollege in Tiel en het Vechtcollege in Breukelen). Daar signaleerden we dat havo 4 leerlingen moeite hebben met het plannen van taken en de zelfstandige uitvoering daarvan. Aangezien deze vaardigheden behoren tot de grondbeginselen van de tweede fase zullen de leerlingen zich deze vaardigheden wel eigen moeten maken. Het middel dat de havo 4 leerlingen tot hun beschikking hebben om te plannen en zelfstandig te werken is de studieplanner. Hoewel er op elk van de scholen studieplanners in de onderbouw aanwezig zijn, geven veel docenten in de derde klas ofwel het huiswerk nog per les op of verwijzen ze nooit naar de studieplanners. Dat kan naar onze mening problemen opleveren bij de overgang van de onderbouw naar

de tweede fase, waar ineens zoveel zelfstandigheid vereist wordt van de leerling. Het leek ons om die reden interessant te onderzoeken wat de overeenkomsten en verschillen tussen de leerlingen van havo 3 en de leerlingen van havo 4 zijn wat betreft het gebruik van studieplanners. Het gaat dan om de zelfstandige uitvoering (leren en maken) van de taken die hierin opgenomen zijn. Worden de leerlingen in havo 3 voldoende voorbereid op wat er in havo 4 van ze wordt verwacht?

Opbouw van het onderzoek

We hebben voor de havoafdeling gekozen, omdat we zelf lesgeven aan een havo 3-klas en/of een havo 4-klas (niet aan 3 en 4 vwo). We hadden de overgangsproblematiek dan ook in die klassen gesignaleerd. Voordat we verdergaan met het beschrijven van de opbouw van het onderzoek, volgen hier eerst de drie schoolomschrijvingen.

- **De Breul in Zeist** is een scholengemeenschap voor vmbo-t, havo en vwo die vanuit een katholieke traditie een essentiële bijdrage levert aan de vorming en ontplooiing van leerlingen. Leerlingen leren op De Breul verantwoordelijkheid voor zichzelf en anderen te nemen. De school gaat hierbij uit van mutua fides: wederzijds vertrouwen. In de hele school worden periodeplanners gebruikt. Hierin zien de leerlingen wat de stof is voor de volgende periode en wat daarvan in de klas en zelfstandig doorgewerkt kan worden. Ook de toetsen worden er in omschreven. Periodeplanners zijn op De Breul een hulpmiddel voor actief en zelfstandig studeren. Ook kent de school KST-uren (Keuze-Studie-Tijd) waarin leerlingen zelfstandig aan de lesstof werken.
- **RSG Lingecollege in Tiel** is een openbare brede scholengemeenschap voor praktijkonderwijs, vmbo, havo en vwo. Het is kleinschalig georganiseerd, met modern onderwijs van hoge kwaliteit, met aandacht voor individuele zorg, voor individuele ontwikkelingsmogelijkheden en veel buitenschoolse activiteiten. In de hele school worden studiewijzers gebruikt. Ook kent de school KWT-uren (Keuzewerktijd). Het doel van deze lessen is dat leerlingen zelf aangeven voor welke vakken ze begeleiding willen en/of wanneer ze zelfstandig aan de leerstof willen werken.
- **Het Vechtcollege in Breukelen** is een kleinschalige, particuliere school voor vmbo-t, havo en vwo. Het Vechtcollege wil zowel leerlingen voorbereiden op het eindexamen als een brede vorming bieden op sociaal, cultureel en sportief gebied. Daarbij zijn 'onderwijs op maat' en projectmatig leren speerpunten. In de hele school worden studieplanners gebruikt. Ook kent de school verplichte huiswerkuren voor de onderbouw en huiswerkbegeleiding voor de examenklassen. In die uren werken de leerlingen zelfstandig aan de leerstof.

In ons onderzoeksplan hebben we de onderzoeksvraag en een tijdsplanning opgenomen, alsmede het theoretisch kader van waaruit we hebben gewerkt. Dit kader hielp ons aan algemene informatie over ons onderwerp en bood ons hulp bij het opstellen van de vragenlijsten. De vragenlijsten hebben we gemaakt voor verschillende doelgroepen, te weten: mentoren van havo 3 en havo 4, docenten Nederlands en Engels¹ van havo 3 en havo 4 en leerlingen van havo 3 en havo 4. We hebben er voor gezorgd dat de mentoren ook een stem kregen in het onderzoek, omdat zij volgens ons de aangewezen personen zouden moeten zijn om in hun mentor- of studieles aandacht te schenken aan het leren plannen. Docenten en leerlingen kregen vragen over gebruik, inhoud en zelfstandigheidbevordering van de studieplanner.

Theoretisch Kader

Definitie Studiewijzer

In *Studiewijzers voor Activerend Leren* door P. Leenheer et al. van Procesmanagement Voortgezet Onderwijs wordt de volgende definitie gegeven van een studiewijzer:

Een studiewijzer is een sturingselement dat een leerling in staat stelt zijn “eigen” leerdoelen te bereiken, in actieve samenwerking met zijn docent en medeleerlingen (p. 21).

Zij geven aan dat de studiewijzer een gedrukt of elektronisch document kan zijn dat “een regelmatig studiegedrag” bevordert, oog heeft voor de persoonlijke leerstijl van leerlingen en een duidelijke werkverdeling weergeeft tussen docent en leerling.

Verwachting versus werkelijkheid in de tweede fase

Volgens het onderzoek van Lindeman et al. (2005), *Tweede Ronde Tweede Fase*, is de aansluitingsproblematiek havo 3 naar havo 4 voornamelijk motivatieproblematiek, of met andere woorden, de passiviteit van de leerlingen. Uitspraken van docenten brachten de volgende kernwoorden naar voren over het gedrag van havo 3 en havo 4 leerlingen: afwachtend – afhankelijk – zichzelf overschattend – passief. Lindeman et al. geven aan dat leerlingen meer betekenis toekennen aan zaken waar ze zelf invloed kunnen uitoefenen op wat ze moeten leren en hoe ze dat moeten leren. Leerlingen zouden dus een keuze moeten kunnen hebben naar inhoud en/of aanpak.

Een mogelijke verklaring voor het passieve gedrag van leerlingen wordt gegeven door Jelle Jolles, hoogleraar Neuropsychologie en Biologische Psychologie aan de universiteit van Maastricht. Volgens Jolles speelt de hersenontwikkeling van adolescenten een belangrijke rol in hun

¹ Wij hebben gekozen voor docenten van de verplichte taalvakken, omdat dat de vakken zijn waarin wij lesgeven. Het onderzoek zou te omvangrijk worden als we docenten van meer vakken zouden ondervragen.

planningsvaardigheden. Zolang de prefrontale hersenschors nog volop in ontwikkeling is, is een puber lichamenlijk nog niet in staat om goed na te kunnen denken over een plan, prioriteiten te stellen en het plan uit te voeren met behulp van gegevens uit het geheugen. Kortom, het puberbrein zou nog niet rijp zijn om planmatig aan de slag te gaan. Een onderzoek van het Laks uit 2003 onder leerlingen in de tweede fase liet zien dat 62,5% van de door hun ondervraagde havo en vwo 4 leerlingen niet positief waren over zelf leren plannen. Daarnaast gaf 44,2% van de havo 4 leerlingen aan moeite te hebben met zelfstandig plannen.

Een andere verwachting van de Tweede Fase die gerelateerd kan worden aan het gebruik van studieplanners is de rol van de docent. Volgens de tweede fase is de docent een coach en begeleider en vormt de studieplanner de uitgangspunt van waaruit de leerling zelfstandig kan werken en bij eventuele vragen zich tot de docent kan wenden. In werkelijkheid zien we dat in veel gevallen de docent de leiding neemt, onder meer door klassikaal les te geven en huiswerk in de les op te geven, en niet de studiewijzer gebruikt. Volgens *Studiewijzers voor Activerend Leren* is de docent van groot belang in het leerproces van leerlingen en het daaraan gerelateerde gebruik van de studieplanner. De docent is de ontwerper van de planner en daarmee de zender van studeeraanwijzingen. Pas als de docent zich bewust wordt van deze rol zal een studieplanner succesvol kunnen zijn. Uit het door Bruning et al. (2002) geschreven rapport *Struikelblokken in de Tweede Fase* komt naar voren dat leerlingen het op prijs stellen als een docent hun voortgang volgt. Kortom, om zelfstandig te werken moet er samengewerkt worden tussen docent en leerling (afstemming).

De resultaten

We hebben de vragenlijsten teruggekregen van in totaal 120 leerlingen, 13 docenten en 10 mentoren van de drie scholen. Onder de leerlingen is de verdeling havo 3/havo 4 en de verdeling man/vrouw gelijk. De meeste leerlingen zijn 15-16 jaar (42% en 32%). De docenten zijn bijna allemaal vrouw en de meesten zijn jonger dan veertig. Van de mentoren is 60% man en ook van hen zijn de meesten jonger dan veertig.

De leerlingen

Het gebruik van de planner

38% van de leerlingen gebruikt alleen een digitale planner, 17% gebruikt zowel een digitale planner als een papieren planner en 39% zegt helemaal geen planner te gebruiken. Bijna niemand kijkt voor iedere les op de planner, maar 36% kijkt wel minstens 1 keer per week. 29% kijkt nooit op de planner. Dit zijn vooral de leerlingen uit havo 3 (82%).

Bijna niemand schrijft het huiswerk van de planner over in zijn/haar agenda. Vooral in havo 3 wordt nog iedere les huiswerk opgegeven. In havo 4 is dit nooit of zelden het geval. 43% geeft aan dat de leraar bijna nooit verwijst naar de planner, vooral in havo 3. Volgens de meeste leerlingen besteden de mentoren ook weinig aandacht aan hoe de planners gebruikt moeten worden.

De planners worden met name gebruikt om informatie op te zoeken over de toetsen en het huiswerk. Dat is meestal ook de enige informatie die op de planner te vinden is. 63% van de leerlingen vindt de planners duidelijk genoeg. In havo 3 vinden leerlingen wel dat er te vaak wordt afgeweken van wat er op de planner staat.

Planners en zelfstandigheid

Een grote meerderheid gebruikt de planner niet bij het plannen van het huiswerk. De meeste leerlingen gebruiken de planner wel om zelfstandig door te werken. Dit is vaker zo in havo 4 dan in havo 3.

Meer dan de helft van de leerlingen vindt de planner niet handig. Dit aantal is hoger voor havo 3 dan voor havo 4. Bijna geen enkele planner geeft mogelijkheden tot verdieping van de stof (bijv. met extra opdrachten). De meeste planners bieden ook geen extra studiemogelijkheden voor tijdens studie-uren.

Vooral havo 3-leerlingen zouden liever geen planners hebben, of veel duidelijkere planners.

De docenten

Bijna alle docenten geven aan dat ze de planner nuttig vinden, zowel voor docenten als voor leerlingen. Ook vinden ze dat de planner de zelfstandigheid van leerlingen bevordert. De planner geeft overzicht en een lijn voor alle docenten van een jaarlaag.

Maar een klein deel van de docenten geeft aan dat ze onderscheid maken tussen de onderbouw en de bovenbouw als het gaat om het gebruik van de planner. Meer dan de helft van de docenten geeft nog steeds huiswerk op. Sommigen doen dat omdat er in de onderbouw weinig met de planner wordt gewerkt.

Volgens de docenten staat veel informatie op de planner, maar er is weinig mogelijkheid tot differentiatie. Vaak is de planner digitaal en meestal staan er dan ook extra opdrachten, links, extra info, inlevermogelijkheden op.

Een aantal opmerkingen die docenten maken zijn, dat de planner onzelfstandige leerlingen niet zelfstandiger maakt, dat een planner pas werkt als iedereen de planners gebruikt en dat leerlingen in havo 3 alvast moeten wennen aan het gebruik van een planner.

De mentoren

Mentoren besteden bijna allemaal aandacht aan het gebruik van de planner. Soms doen ze dat per definitie, bijvoorbeeld aan het begin van een periode, en soms omdat leerlingen er om vragen.

Alle mentoren vinden het zinvol om een planner te gebruiken. De planner kan rust geven en ze zelfredzaam maken. Tweederde van de mentoren is van mening dat de planner leerlingen motiveert om te plannen.

80% van de mentoren denkt dat planners de zelfstandigheid van de leerlingen vergroot. Leerlingen moeten leren zelfstandig te werken en daar kunnen de planners bij helpen.

Conclusie en aanbevelingen

Zoals blijkt uit de antwoorden op de vragenlijsten vinden de docenten en mentoren het gebruik van de planner van groot belang voor de zelfstandigheid van de leerlingen. In de praktijk geven docenten echter nog vaak huiswerk op, ook in havo 4. Ook wordt er niet structureel verwezen naar de planner.

Het gevolg hiervan is dat veel leerlingen, met name in havo 3, het nut van een planner niet inzien. Daar komt bij dat veel planners onduidelijk zijn en geen onderscheid maken tussen opdrachten die in de les door iedereen gemaakt moeten worden, huiswerkopdrachten, zelfstudieopdrachten en verdiepingsopdrachten.

Uiteindelijk hangt de effectiviteit van de planner af van hoe goed de planner is en of de **docenten er iets mee doen**. Dit betekent dat planners aan een aantal voorwaarden moeten voldoen. Aan de hand van de uitkomsten van ons onderzoek zijn wij van mening dat de volgende voorwaarden essentieel zijn voor een studieplanner die aansluit bij de doelstellingen van de tweede fase met betrekking tot zelfstandig werken en leren:

- De planner moet niet te gedetailleerd zijn; het is verstandiger om in grote lijnen weer te geven welke stof in welke periode behandeld gaat worden. Daarnaast moet het voor de leerling duidelijk zijn welke leerdoelen aan de stof verbonden zijn en hoe die leerdoelen voor hun haalbaar en bruikbaar zijn.
- Een mogelijkheid tot afvinken van taken op de planner wordt door veel leerlingen als prettig ervaren omdat het overzicht vergrotend werkt.
- De planner moet een sturingselement zijn voor de leerling en niet voor de docent.
- De leerlingen moeten een duidelijke instructie krijgen over hoe ze de planner dienen te gebruiken, het liefst door de vakdocent die de planner heeft ontworpen.
- Zowel binnen een kernteam als binnen een sectie moet er goed worden samengewerkt bij het maken van de planners. Zo kan eenheid gecreëerd worden tussen de studiewijzers van verschillende vakken wat betreft bijvoorbeeld de format.
- Op de planner moet onderscheid gemaakt worden tussen opdrachten die in de les worden gedaan en huiswerk-/verdiepingsopdrachten, zodat de leerling ook daadwerkelijk de mogelijkheid krijgt om te plannen en eventueel vooruit te werken.
- Tenslotte is het voor de leerlingen prettig als er voor hen ruimte is om de planner aan te vullen en/of aan te passen in overleg met de docent. Dit is gemakkelijker uit te voeren met elektronische planners dan met uitgeprinte versies. Een voorwaarde hiervoor is dan ook dat de planner niet een te grote periode moet beslaan.

Dé ideale studieplanner bestaat niet. Daarvoor zijn veel zaken te schoolafhankelijk. Desondanks kan er aan de hand van bovenstaande aanbevelingen een goede studieplanner tot stand gebracht worden waar leerlingen baat bij hebben bij het ontwikkelen van hun zelfredzaamheid.

Bronvermelding:

Bruning, M. et al. *Struikelblokken in de Tweede Fase*. Amersfoort: VSLPC

Korteweg, Niki. *Leren van het brein*. NRC

<http://www.hersenenleren.nl/70127NRCjollesLeren.pdf>

Leenheer, P. et al (2000) *Studiewijzers voor activerend leren*. Den Haag: PMVO.

Lindeman, H. et al. (2005) *Tweede Ronde Tweede Fase: ideeën over een andere havo*. Utrecht: APS.

Tweede Fase, Nieuwe Stijl? Een onderzoek naar de Tweede Fase en het Studiehuis vanuit het perspectief van de leerlingen (Onderzoek van het LAKS, maart 2003)